

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

PECULIARITIES OF FORMATION OF COMMUNICATIVE CULTURE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF PRIMARY SCHOOL

Стаття присвячена одній з актуальних проблем формування комунікативної культури молодших школярів у освітньому процесі початкової школи. Зокрема, розкриття сутності таких понять як «комунікативна культура молодших школярів», виділення його компонентів (комунікативні здібності, комунікативні властивості та комунікативна активність) становитиме основу для нових наукових уявлень про формування комунікативної культури молодших школярів.

Питання формування комунікативної культури вже давно знаходяться в центрі уваги педагогіки і знайшли відображення в багатьох суміжних досліджуваних поняттях (культура поведінки, культура міжособистісного спілкування, культура мови, комунікативна культура). Соціальні перетворення, розвиток науки і техніки, що відбулися, соціокультурні, політичні, економічні трансформації культурних цінностей викликали зміни у сфері комунікації, у їх змістовному, формальному, технічному аспектах, актуалізували завдання та напрями вивчення комунікативної культури. У педагогіці це проявляється у відповідності освітніх цілей соціокультурному контексту та прагненні продемонструвати необхідність розробки системи формування комунікативної культури. Ці тенденції повною мірою відображають особливості розвитку сучасного суспільства і супроводжуються радикальними змінами у сферах інформаційних комунікацій і комунікаційних технологій. Однак сфера, визначена поняттям «комунікативна культура», залишається неясною і не повністю продемонстрована як тема наукового дослідження.

З цим пов'язані питання формування таких якостей, як гнучкість, критичність, плинність, інформаційна активність, комунікабельність, спрямованість потоку емоцій та ідей, збір, обробка, аналіз, організація, використання різноманітних методів пошуку, передача та інтерпретація інформації.

Ключові слова: культура, комунікативна культура, молодші школярі, початкова школа.

The article is devoted to one of the topical issues of forming the communicative culture of junior schoolchildren in the educational process of primary school. In particular, the disclosure of the essence of such concepts as «communicative culture of primary schoolchildren», the identification of its components (communicative abilities, communicative properties and communicative activity) will form the basis for new scientific ideas about the formation of primary schoolchildren's communicative culture. Social transformations, the development of science and technology, socio-cultural, political, and economic transformations of cultural values have caused changes in the field of communications, in their content, formal, and technical aspects, and have actualized the tasks and directions of studying communication culture.

The problem of forming a communicative culture has long been in the focus of pedagogy, refracted in many related concepts studied (culture of behavior, culture of interpersonal relations, language culture, culture of communication). In pedagogy, this manifested itself in the correlation of pedagogical goals with the socio-cultural context and in the desire to justify the need to develop a system for the formation of communication culture. These trends fully characterize the modern development of society, which is accompanied by fundamental transformations in the field of information and communication technologies. However, the area defined by the concept of «communicative culture» remains unclear and insufficiently argued as a subject of scientific research.

In this regard, the question of developing such qualities as flexibility, critical evaluation, mobility, information activity, sociability, orientation in the flow of feelings and thoughts, collection, processing, analysis, organization, and the use of various methods of searching, transmitting, and interpreting information in younger students is acute.

Key words: culture, communication culture, junior pupils, primary school.

УДК 373.09[316.77+81'233](045)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/65.2.7>

Струк А.В.,

докт. пед. наук,
професор кафедри початкової освіти
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

Дубляк О.О.,

аспірантка кафедри початкової освіти
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

Постановка проблеми у загальному вигляді.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства, в умовах глобального розвитку засобів інформатизації, інтерактивності та комунікаційних технологій, проблема формування комунікативної культури молодших школярів стає все більш актуальною. Комунікативна культура розширює кругозір спілкування молодших школярів і є соціальним фактором розвитку дітей.

Вимоги до знань та особистісного розвитку учнів після закінчення початкової школи в Державному стандарті початкової освіти передбачають формування у молодшого шкільного віку відповідних

особистісних якостей, результатів предметного та міжпредметного навчання. Міжпредметні результати включають спільні навчальні дії, які сприяють оволодінню ключовими компетентностями та міжпредметними концепціями.

У рамках вимог Державного освітнього стандарту початкової освіти щодо засвоєння результатів програми молодшим школярам пред'являється зміст, який безпосередньо належить до загальноосвітньої діяльності спілкування: доброзичливість, вміння слухати та чути співрозмовника, обґрунтовує свою позицію та висловлює свою думку, свідомо будує висловлювання відповідно

до комунікативного завдання та складає тексти в усній та письмовій формі, готовий визнавати можливість існування різних точок зору та право кожного на власну думку. Виконання цих вимог підтверджує необхідність цілеспрямованого розвитку комунікативної культури молодших школярів. Водночас аналіз наукових досліджень з питань початкової освіти показує, що формування цієї культури у дітей є недостатнім, і необхідно шукати шляхи вирішення проблем у сфері формування комунікативної культури в молодших школярів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури, присвяченої формуванню комунікативної культури молодших школярів, показує, що в центрі уваги науковців знаходяться такі проблеми: формування комунікативних умінь і навичок. (В. Аксьонова, Ф. Бацевич, О. Корніяка); розвиток комунікативних властивостей (Ж. Крайнова, Г. Лещенко); формування комунікативної компетентності (Т. Байбара, Т. Гончар, В. Тернопільська); розвиток мовної діяльності (К. Пономарьова, О. Корніяка); розвиток мовлення, мовного спілкування та мовної культури (С. Логачевська); формування комунікативних 5 універсальних навчальних дій (Н. Москаленко, О. Лобчук.); формування комунікативної культури (І. Большакова, М. Вашуленко, Т. Гончар); формування комунікативної успішності молодших школярів (В. Бедер). Разом з тим поза увагою вчених знаходяться аспекти формування комунікативної культури молодших школярів.

Аналіз наукової літератури та педагогічної практики виявив протиріччя між потребою суспільства в людині зі сформованою комунікативною культурою та недостатньою розробленістю теоретичних засад конструювання системи формування комунікативної культури молодших школярів. Ця суперечність зумовила проблему дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розвиток культурного, освітнього, економічного та політичного життя країни у XXI столітті змінило умови виховання підростаючого покоління. Все більш затребуваними стають соціально-педагогічні знання, які дають змогу враховувати під час вирішення педагогічних завдань умови соціального середовища та відносин, а також роль спілкування та діяльності людини в нових умовах. Однією з головних завдань залишається проблема взаємин особистості та суспільства, що висуває нові вимоги до комунікативної культури особистості. Отже, комунікативна культура безпосередньо впливає на процес соціалізації.

При вирішенні вищезазначених завдань потрібно визначити, систематизувати та реалізувати вікові особливості та індивідуальні потреби особистості, засоби формування комунікативної культури у молодших школярів, які сприяють

пізнанню дитиною соціального світу, що забезпечують її включення до різних видів діяльності.

Мета статті – теоретичне обґрунтування організаційно-методичного забезпечення формування комунікативної культури молодших школярів у освітньому процесі початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Формування комунікативної культури особистісної взаємодії є одним із аспектів більш широкого питання – інкультурації – «входження» людини в культурний світ і участі в культурних цінностях суспільства. Це один із ключових моментів принаймні у двох науках – педагогіці та культурології, що пояснює всеохоплюючий характер дослідження. Завдання педагогіки полягає в тому, щоб розробити і реалізувати систему, спрямовану на локалізацію особистості в різних умовах і з урахуванням полікультурності сучасного суспільства.

Формування комунікативної культури вже давно перебуває в центрі уваги педагогіки, що відображено в багатьох суміжних досліджуваних поняттях (культура поведінки, культура міжособистісного спілкування, культура мови, комунікативна культура тощо). Соціальні перетворення, розвиток науки і техніки, що відбулися, соціокультурні, політичні, економічні трансформації культурних цінностей викликали зміни у сфері комунікацій, у їх змістовному, формальному, технічному аспектах, актуалізували завдання та напрями вивчення комунікативної культури. У педагогіці це проявляється у відповідності освітніх цілей соціокультурному контексту та прагненні продемонструвати необхідність розробки системи формування комунікативної культури. Ці тенденції повною мірою відображають особливості розвитку сучасного суспільства і супроводжуються радикальними змінами у сферах інформаційних комунікацій і комунікаційних технологій.

Формування комунікативної культури як самостійної міждисциплінарної теми дослідження відображено в загальнотеоретичних працях, що узагальнюють досягнення різних наукових шкіл і напрямів, спрямованих на побудову загальної теорії комунікації. Сьогодні ці праці дають змогу, з одного боку, звернутись до комунікативної культури як до предмета загального педагогічного дослідження, а з іншого – зрозуміти педагогічну проблему в контексті комунікативної проблематики. Однак сфера, визначена поняттям «комунікативна культура», залишається неясною і не повністю продемонстрована як тема наукового дослідження.

Основні завдання інкультурації школяра полягають у введенні його в ціннісну семантику і систему нормативних регулятивних устремлінь, мовну систему і способи соціальної комунікації історичних і сучасних спільнот. В. Тернопільська «впроваджується в життя у принциповій спрямованості

змісту та форм навчального процесу на пріоритет особистісної орієнтації освіти, що базується на ідеї культурологізації, тобто введення елементів систематизованого культурологічного знання у зміст освіти та набуття культурологічної компетентності (загальнокультурної компетентності)» [4, с. 146–150].

Культурну компетентність не слід вивчати поза контекстом локалізації, яка відповідає за вимоги до культури особистості загалом і комунікативної культури зокрема. Перший – це багатогранна освіта – психологічна, моральна, етична тощо, яка створює різноманітні культурні компетентності. Особливе місце в ньому займає комунікативна культура. Вона виробляє норми спілкування різних соціальних ролей, має загальні ознаки культури, є засобом вираження внутрішньої культури людини, втілює духовний зв'язок між індивідами та соціальними групами, суспільством і його культурним досвідом.

Поняття комунікативна культура складне та неоднозначне. Термін «комунікація» є приватним по відношенню до терміну «спілкування» (форма спілкування, в якій комунікативна функція є головною). Однак у поєднанні зі словом «культура» приватне та спільне міняються місцями: культура спілкування вміщується у ширшу сферу – комунікативну культуру.

Питанням формування комунікативних культур вчених цікавить давно: від популярності красномовства, риторики у політичному житті Стародавню Грецію до розуміння «комунікації» як предмета вивчення логіки; від розквіту книжкової культури та засобів масової комунікації до розуміння важливості спілкування в педагогіці та психології; від розвитку риторики як засобу захисту церковних цінностей до розвитку проблеми розвитку мовлення як основи формування мовного етикету, культури спілкування; від опосередковано розроблених питань мовної культури та етикетного спілкування до розгляду питань про форми та засоби організації мовного виховання. Нині постає проблема визначення сутності поняття «комунікативна культура» та способів її формування.

До поняття «комунікативна культура» відносяться такі категорії: комунікативні вміння; комунікативні знання; мовна культура (культура мови); комунікативна компетенція; комунікативні універсальні навчальні дії; комунікативні норми; комунікативна компетентність; комунікативна поведінка; комунікативна активність; комунікативні здібності; комунікативний потенціал; комунікативні властивості; мовний етикет; комунікативні традиції.

О. Корняка вважає, що комунікативні знання – це «універсальний досвід людини в комунікативній діяльності, який відображає комунікативну ситуацію в причинно-наслідкових зв'язках і відносинах у свідомості людей» [2].

Т. Гончар зазначає, що більшість науковців, розглядаючи комунікативні вміння, не акцентують увагу на комунікативних культурних феноменах. Переважно здатність встановлювати стосунки з людьми відповідно до соціальних вимог і керувати (на особистому рівні) комунікативним процесом [1, с. 42–44].

Вчені стверджують, що комунікативна культура відображається в мові даної людини і досягається за допомогою трьох наборів комунікативних навичок:

1) модифікування раніше отриманих знань та навичок, прийомів спілкування у новій комунікативній ситуації відповідно до її специфіки;

2) знайти рішення для кожного комунікативного завдання;

3) створювати та будувати нові методи та прийоми вирішення конкретних комунікативних завдань.

Мовленнєва культура є важливим компонентом комунікативної культури, що трактується неоднозначно. У науці найчастіше зустрічається його синонім – «культура мови» – «сукупність знань, умінь та навичок, що дозволяють будувати власні мовні висловлювання з метою оптимального вирішення завдань спілкування» [3].

Коли дитина вступає до школи, у неї вже є набір комунікативних і мовленнєвих навичок. Крім того, шкільна програма передбачає розвиток комунікативної та мовленнєвої сторін особистості, але формування комунікативної культури в учнів молодших класів ще не повністю розглянуто. Саме цей факт спонукав розробників державного освітнього стандарту початкової загальної освіти більш детально розглянути це питання в рамках концепції НУШ. Комунікація тут розглядається не у вузькому значенні – як передача інформації, а в широкому – як форма людської активності, спрямована на соціальну взаємодію та полягає в передачі соціально значущої інформації, обміні нею, смисловий аспект спілкування та соціальної взаємодії, організації взаємодії суб'єктів комунікації, взаємосприйняття та взаєморозуміння.

Комунікаційні дії включають:

– уміння слухати та брати участь у діалозі з урахуванням позиції партнера;

– брати участь у групових обговореннях проблем, інтегруватися в групи однолітків і встановлювати продуктивну взаємодію з дітьми та дорослими;

– планування навчальної співпраці, пошук і збір інформації;

– вирішувати конфлікти;

– управління поведінкою партнера, вміння висловлювати власні ідеї в заданому контексті;

– оволодіти монологічною та діалогічною формами мовлення [3].

Комунікативна компетентність – структурно складна та водночас цілісна освіта, що забезпечує успішність вирішення основних завдань спілкування, самореалізації особистості; виявляється у володінні лінгвістичними вміннями, дотриманні специфічних соціально-культурних норм мовної поведінки та психологічних законів встановлення міжособистісних контактів, підтримці сприятливої атмосфери, розвиненості емоційно-чуттєвої сфери особистості.

Для учнів початкових класів дослідники запропонували такі критерії:

- ступінь розвитку мотивації спілкування, комунікативних знань і вмінь;
- здатність опановувати вербальні та невербальні методи спілкування, аналізувати власну комунікативну діяльність, оволодівати новими способами спілкування;
- здатність висловлювати свої почуття та ідеї, розуміння нормативно-правових аспектів спілкування та двоканального характеру спілкування;
- здатність до рефлексії та співпереживання [5].

Дослідження показують, що ядром комунікативної культури молодших школярів є комунікативний потенціал, який виявляється в комунікативних якостях, здібностях і видах діяльності, є внутрішнім фактором, що формується під впливом мовного етикету, комунікативних норм і традицій, представляє фактори, що виявляються в комунікативній поведінці.

Результативність формування комунікативної культури молодших школярів визначається низкою умов: існуючих підходів до проблеми формування комунікативної культури, системністю вивчення проблеми, врахуванням вимог державного освітнього стандарту початкової загальної освіти, врахуванням специфіки даного педагогічного процесу стосовно молодшого шкільного віку,

встановленням етапів формування, впровадженням програмно-змістовного блоку, визначенням критеріїв та показників сформованості комунікативної культури молодших школярів, проведенням діагностичної роботи.

Висновки. Отже, наведені вище наукові спостереження розкривають педагогічні аспекти мовного спілкування і можуть стати передумовою для вивчення комунікативної культури молодших школярів та пошуку шляхів її формування. Сучасний етап розвитку освіти характеризується прагненням науковців розробляти розвиток комунікативної культури, термінології та класифікаційних засобів переважно за допомогою інших галузей науки. Нині для вирішення проблеми формування комунікативної культури в учнів молодших класів необхідно перейти від побічних досліджень до системного наукового узагальнення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гончар Т.І. Комунікативна культура в контексті психологічних теорій особистості. *Вісник книжкової палати*. 2013. № 5. С. 42–44.
2. Корніяка О.М. Психологія комунікативної культури школяра. К. : Міленіум, 2016. 336 с.
3. Сіранчук Н. М. Формування лексичної компетентності молодших школярів у руслі концепції розвивального навчання. *Педагогічні науки : збірник наукових праць*. Глухів, 2015. Вип. 28. С. 150–156.
4. Тернопільська В.І. Виховання соціально-комунікативної культури учнів початкової школи у позаурочній діяльності. *Актуальні проблеми педагогіки початкової школи в контексті освітньої реформи: зб. наукових праць учасників міжнародної науково-практичної конференції* (м. Коломия, 30 листопада 2017). Івано-Франківськ: НАІР. С. 146–150.
5. Хорошковська О. Теоретичні основи відбору змісту мовного й мовленнєвого матеріалу у шкільному курсі української мови як державної у школах національних меншин України. *Початкова школа*. К., 2005. № 7. С. 31–35.